

Hur blir man demokrat?

Ingen kan väl betecknas som demokratiskt sinnad vid sin födelse. Knappast finns det heller inte en demokrati-gen som förutbestämmer vår inställning till ett samhällssystem. Det är omgivning, familj, skola och tidiga erfarenheter som ger oss impulserna, modellerna och handlingsmönstren.

Jag tar några steg tillbaka i min personhistoria för att förstå hur min egen demokratisyn formats. Jag växte upp i efterkrigstidens Finland, resursfattigt, rätt avskärmat från yttervärlden och ungdomsåren tillbringades i en småstad. Lokaltidningen, ibland rikstidningen, fanns. Men radion var en viktig kanal till yttervärlden. Dessa bröt isoleringen i ett samhälle som präglades av de utkämpade krigens trauma (som man inte talade högt om). Men radion avser jag inte enbart den officiösa Rundradion, utan kortvågssändningarna som för en DX-entusiast gav sälta åt dramatiska världshändelser.

De första impulserna erbjöd Koreakriget som var lätt att tolka som en kamp mellan det goda och det onda, mellan kommunistdiktaturerna och de västliga demokratierna, nyanser förbisedda. Sedan kom året 1956 då en mellanskole-elev upplevde Ungern- och Suezkriserna starkt. Med örat tryckt mot radiomottagaren hörde jag Imre Nagys desperata vädjan om hjälp från väst, en hjälp som aldrig gavs.

Tvivlen på demokratins styrka och demokratiernas beslutsamhet satte in och behovet av att bättre förstå världspolitiken och spänningen mellan samhällssystemen växte under gymnasieåren. Den svart-vita bild som Readers´ Digest, Det Bästa, målade upp räckte inte längre som vägvisare; världen var mera komplicerad än så.

Nu behövdes andra auktoriteter och här kom några av skolans humana, liberala lärare in som vägledare och förebilder. En breddning av bokurvalet i kombination med den faktajakt som inleddes när de finlandssvenska läroverken tävlade och slog ut varandra i den s.k. Nutidsorienteringen, resulterade i att mitt vägval klarnade. Samhällsvetenskaper och journalistik skulle skärpa världsbilden och höja min kunskapsnivå.

Skolårens intresse för den afrikanska frigörelseprocessen från kolonialism på 1950-talet var en viktig inkörsport till en bättre förståelse av de demokratiska idealen och av vilka historiska och politiska hinder som stod i vägen. När kolonialmakterna motvilligt avstod från sin överhöghet, blottades ofta dubbelmoralen: Bara de utvalda är mogna att styra sig själva.

Jag minns speciellt en parodisk kolumn av den kända journalisten Knud Möller som beskrev ett av de nya "afrikanska" länderna såhär: "Knappt hade landet förklarat sig självständigt innan ett blodigt inbördeskrig utbröt och segrarna marscherade in i huvudstaden anförda av general ridande på en vit häst".

Nu är det självfallet inte alla som är förunnade att tidigt injiceras med lärorika doser om demokratins väsen och villkor. Men jag tror ändå att rätt många finländare, unga som äldre, har upplevt händelser som i blixtljus illustrerar den demokratiska beslutsprocessens natur. En sådan upplevde jag själv vid femton års ålder när presidentval förrättades år 1956. Den oerhört jämna och spännande upplösningen – Kekkonen valdes ju med en rösts övervikt – gav en tankeställare för livet. Varje röst är värdefull, en röst kan fälla avgörandet.

Den erfarenheten står i bjärt kontrast till den mentalitet som idag härskar bland de hundratusentals medborgare som låter bli att rösta i finländska val. Tillfrågade svarar många att 'min röst har ingen betydelse, jag kan inte påverka'. Jag är säker på att den attityden inte uppstått genom en personlig besvikelse över ett valresultat, utan det är snarare ett uttryck för passivitet i förhållande till samhället runt omkring. Det vore intressant att veta hur den attityden korrelerar med andra former av distans till samhällelig aktivitet. Sannolikt rätt mycket.

Det är inte svårt att medge att demokratin som system lider av många brister och därför har trovärdighetsproblem. Dessa finns både på hemmaplan och i global skala.

Den demokratiska styrelseformen utmanas i dessa dagar av ett ökande antal auktoritära ledare som ofta försvarar sin maktutövning med hänvisning till att demokratin skapar instabilitet och är ineffektiv speciellt när det gäller att främja ekonomisk tillväxt. I de flesta fall kan man utgå från att argumenten är ämnade att dölja det verkliga motivet: begäret efter personlig makt.

Även en anhängare av demokrati bör kunna medge att alla nationer inte automatiskt är disponerade för allmänna val, parlamentariskt styre etc. Det kan bero på historien, religionen eller samhällsstrukturen. Men det finns inga goda ursäkter för att inte gradvis sträva mot demokrati. Om lokal demokrati saknas, kan sådan först införas. I stater med endemisk korruption bör den nedkämpas, om rättsskyddet är svagt bör det först åtgärdas. Demokrati kan heller inte frodas i ett land som sönderslits av väpnade konflikter eller där huvuddelen av befolkningen svälter. Det är missriktad idealism att kräva att alla världens länder kunde anamma demokratiska styrelseformer om bara viljan fanns. Demokrati förutsätter en viss grad av ordnade samhällsförhållanden och åtminstone ett minimum av tillit och förtroende medborgarna emellan.

Är det ens påvisa att ekonomisk tillväxt är mera trolig under auktoritära styrelseformer? Att använda enbart Kina och några andra asiatiska tigrar som exempel är inte tillräckligt. Kinas kaotiska historia under 150 år har lockat till centralstyrning (som bara delvis fungerar). Men för att en kapitalistisk ekonomi skall fungera och trivas, krävs också att rättsstaten respekteras. Godtycke och korruption kan bli ett hinder för tillväxten. Indien kan, med reformer, visa att demokrati inte är ett hinder för en blomstrande ekonomi i världens snart folkrikaste stat.

Ett litet hopp tillbaka till Afrika. Kontinentens svårigheter med demokratin skylls ofta på dels omogenhet, dels på kolonialismens försummelser. Sant är att stamtraditionerna och kolonialtidens inkonsekventa gränsdragningar skapat ett dåligt utgångsläge. Många utvecklingsteorier har lanserats efter kolonialtidens slut, ingen av dem tycks vara undergörande. Min personliga konklusion är att tre grundförutsättningar för en demokratisk och hållbar utveckling borde uppfyllas. Den storskaliga korruptionen måste elimineras, rättsstaten ges prioritet och konflikterna minimeras genom att ge afrikanerna hjälp till självhjälp.

Det skrivs en hel del om en rådande demokratikris. Är vår egen och andra västerländska demokratier verkligen i fara och vad hotar dem?

Jag ser tretton sjukdomstecken och kanhända några botemedel. Symptomen uppräknas inte här från mindre till mera allvarliga.

1. Klyftan mellan väljare och valda ser ut att växa, trots användningen av olika elektroniska kontaktmetoder. Genom att avstå från överstora valkretsar kan kontakterna bli bättre då de valda har lättare att hålla personlig kontakt med sitt väljarfält.
2. Valtrötthet uppstår när alltför många val ordnas. Slå samman valdagar.
3. Behåll personval, gå inte över till listval som ger partierna överstort inflytande. Däremot kan partierna ange vilka de rekommenderar, om de tar den risken.
4. Begränsa valfinansieringen för att undvika att pengar avgör.
5. Ordna flera medlemsomröstningar om kandidater och (ibland) rådgivande omröstningar i därtill särskilt lämpade sakfrågor.

6. Undvik både bindande och rådgivande folkomröstningar som urholkar principen om den representativa demokratin.
7. Partierna borde omvärdera sina verksamhetsformer, från valmaskinerier till bredare sociala kontaktytor, både när det gäller beredning av initiativ och väljarmobilisering.
8. Politikerna bör avstå från uppseendeväckande politiska utnämningar och klart definiera vilka tjänster som besätts enbart på basen av kompetens, utan partikvoter.
9. Politiska organ borde bli försiktigare med att slå fast överoptimistiska budgeter för offentliga projekt då ständiga överskridningar minskar politikens trovärdighet.
10. Politiker borde ägna större energi på att övertyga sina väljare om reformbehov, även impopulära sådana, och ägna mindre tid på att slaviskt följa gallups trendmätningar.
11. Samhället kunde bekosta ett opartiskt organ som värderar kostnader för politiska utspel och prövar sanningshalten i populistiska påståenden (modell från USA).
12. Föreningsdemokrati och civilsamhällets spelregler borde presenteras i alla skolformer. Övningar i beslutsfattande, omröstningar och kompromisser, kan motverka politikföraktet.
13. Sist, men inte minst, den nationella politiken bör inrikta sig på att minska inkomstklyftorna och ta itu med det nya arbetslivet efter robotiseringen. En politisk debatt som präglas av försäkringar om en ständigt ökande levnadsstandard undergräver beslutsfattarnas trovärdighet och försvagar demokratin legitimitet.

Denna sista punkt har relevans både på det nationella som på det internationella planet.

Demokratiska samhällen måste se skriften på väggen: Kan de inte leverera trygghet och framtidstro för sina medborgare, är demokratin på sikt i verklig fara.

För ett halvt år sedan skrev jag följande: "Osäkerheten om framtiden är påtaglig, den finns såväl inom nationalstaten som på världsscenen. Arbetslösheten genom avindustrialisering, terrorismen, migrationsströmmarna och miljöhoten skakar om. Samtidigt stöps de globala maktförhållandena om med nya konflikthot och minskad tilltro till institutioner som FN, NATO och EU."

Jag fortsatte: "Om demokratin skall bestå kommande prövningar och väljarna inte lockas till odemokratiska snedsteg, bör samhällspolitikerna inriktas på att stärka den sociala sammanhållningen. Medborgarnas osäkerhet bara ökar om de kollektiva, sammanbindande elementen försvagas... (intellektuella) borde fylla och överbygga den växande klyftan mellan demokratin huvudaktörer, de styrande och de styrda. Massdemokratin har visserligen sina svagheter: medelmåttiga politiker och deras oförmåga att entusiasmera, tron på falska auktoriteter, men det får vi leva med."

Jag misstänker att det politiska etablissemanget i Finland ännu har en lång väg till självrannsakan. I ett litet land känner man sig lätt skyddad mot kastvindarna utifrån. Men problemen finns redan här: ett sjunkande valdeltagande och en tilltagande skepsis inför politiska manövrar av det slag som sannfinländarnas celldelning erbjöd i juni 2017. Väljarna kanske påtvingas landskapsval som för åtminstone en fjärdedel av befolkningen resulterar i en mastodontförsamling vars partinominerade medlemmar sitter på dubbla stolar och med sina gummistämpel-beslut fördjupar avståndet till medborgarna.

Plötsligt vill flera politiska partier deklarerar sig som uppföljare till Macron-fenomenet. Man glömmer dock att det bygger på att hans nyskapelse svepte bort de gamla partistrukturerna nästan helt, något som få hos oss vågar tänka på. Visserligen har den gröna veteranpolitikern Osmo Soini våren 2017 lekt med tanken på en omgruppering av partifältet. Han spekulerade kring en klarare ideologisk uppdelning mellan höger, liberaler och vänster.

Reformrörelsen skulle ha som en ny komponent ett urbant, socialliberalt parti bestående av det nuvarande gröna partiet, huvuddelen av Sfp, den liberala sinneddelen av samlingspartiet samt

en del "vilsegångna socialdemokrater", som han uttrycker det. Det finns ett grann av sanning i detta resonemang, det pekar på bristen på klara ideologiska alternativ i finländsk politik. Kommer ungdomen i längden att nöja sig med den traditionella partistrukturen? Ett samlingsparti med tre fraktioner, ett regionparti kallat centern och ett socialdemokratiskt parti som vacklar mellan facklig styrning och ideologisk förnyelse kanske inte appellerar till nästa generation. De konservativa krafterna är dessutom fördelade på minst fyra partier: Samlingspartiet, kristdemokraterna, sannfinländarna, Soinis Blåa och centerpartiet.

Någon sådan omgruppering på det politiska fältet får vi knappast uppleva de närmaste åren. Det behövs en mindre revolution för att rubba de traditionella partiernas syn på sitt existensberättigande. De förändringar som skett de senaste åren, har dels varit gradvisa, dels överraskande: De grönas utveckling till ett medelstort parti och sannfinländarnas plötsliga genombrott som ett svar på olika frustrationer och rädslor över samhällsutvecklingen. Nya överraskningar kan vänta bakom hörnet om politikerna inte bättre än nu kan avläsa samhällets febertermometer.

"Valet står inte mellan en brutal kapitalistisk marknadsekonomi och en traditionell socialliberal välfärdsstat, utan mellan en politik som stärker den sociala sammanhållningen och en gemensam samhällssyn, och ett samhälle som hotar erodera när fruktan för framtiden genomsyrar det" (PS, april 2017).

Pär Stenbäck

Minister Pär Stenbäck, pol.mag. från Helsingfors Universitet. Riksdagsman, undervisnings- och utrikesminister mellan 1970 och 1985. Därefter internationell Röda Kors-chef och chef för Nordiska Ministerrådet. Idag ett halvt dussin styrelseuppdrag bl.a. i International Crisis Group(ICG), UWC-rörelsen och Europeiska Kulturparlamentet. Samhällsdebattör.